

Michał Duda

[michal.duda@geo.uni.lodz.pl](mailto:michal.duda@geo.uni.lodz.pl)<https://orcid.org/0000-0003-4227-1418>Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji  
Wydział Nauk Geograficznych  
Uniwersytet Łódzki

*Turystyka zrównowazona jako  
szansa na rozsądną popularyzację  
i ochronę niematerialnego  
dziedzictwa – praktyczne  
przykłady działań związanych  
z polskimi tradycjami wpisanymi  
na listę UNESCO*

*Sustainable tourism as an opportunity for sensible popularization  
and protection of intangible heritage – practical examples  
of activities connected with Polish traditions  
inscribed on the UNESCO list*

### Wstęp

Niematerialne dziedzictwo kulturowe narażone jest na wiele zagrożeń. Ze względu na swój efemeryczny i żywy charakter takie dziedzictwo wyjątkowo trudno monitorować i ochraniać. Często opiera się ono na przekazach ustnych, sztukach ulotnych, jest uzależnione czasowo od konkretnych świąt religijnych, wydarzeń w społecznościach lub w rodzinach. Wiele tradycji cechuje duża hermetyczność, czy wręcz zamknięcie na osoby z zewnątrz. Problemem badawczym postawionym w artykule jest

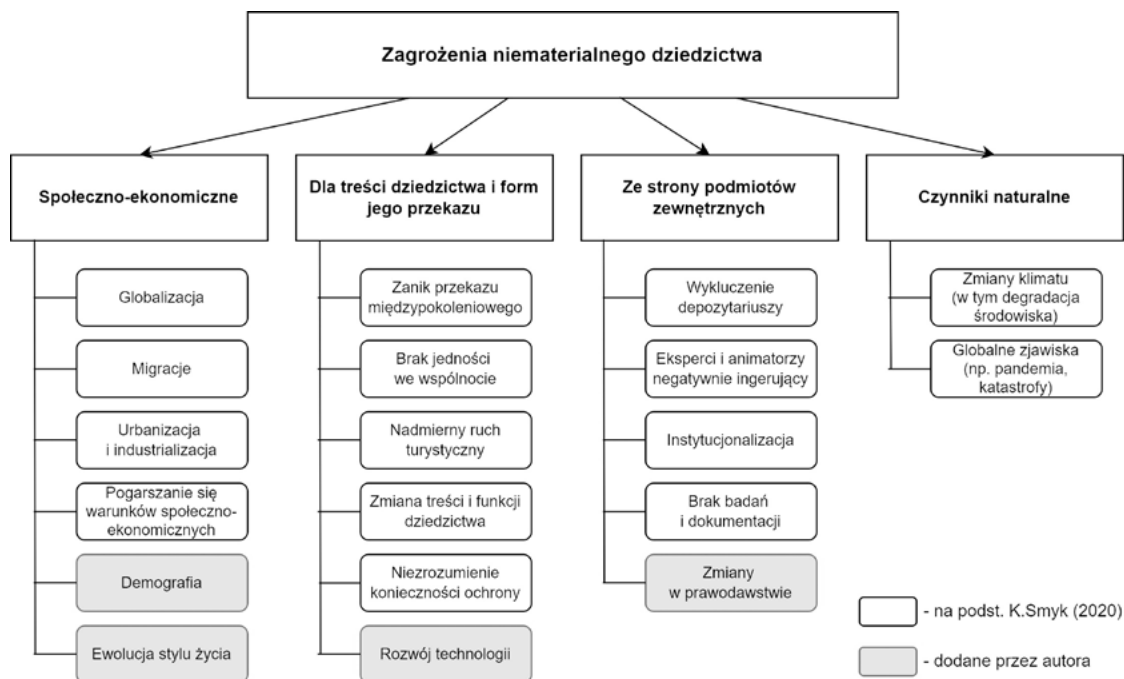
wskazanie turystyki zrównoważonej jako jednej z szans na rozsądną popularyzację i ochronę niematerialnych tradycji. Jednym z celów opracowania jest oszacowanie współczesnych zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego oraz szczegółowe przybliżenie idei turystyki zrównoważonej. Opierając się na przeprowadzonych wywiadach z depozytariuszami, omówiono postępy we wprowadzaniu zasad turystyki zrównoważonej w odniesieniu do polskich tradycji wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

### Niematerialne dziedzictwo – zagrożenia

Większość autorów artykułów i dokumentów dotyczących niematerialnego dziedzictwa jako jedną z kwestii porusza jego ochronę, tym samym zakładając istnienie czynników ryzyka (Qiu, Zuo, Zhang 2022). Kwestia ich kategoryzacji i uszczegółowienia wymaga uzupełnienia. Na gruncie krajowym pewnym podsumowaniem jest dokument opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa – *Zagrożenia dla żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Na podstawie wpisów na listę UNESCO analizę niebezpieczeństw dla niematerialnego dziedzictwa przeprowadzali S. Ratajski i T. Marmysh (Ratajski 2015: 18–23; Marmysh 2020: 39–40). W publikacjach dotyczących zagrożeń niematerialnego dziedzictwa autorzy zazwyczaj skupiają się na określeniu i empirycznym zbadaniu pojedynczych czynników, bez próby całościowego opracowania. Znaleźć można prace dotyczące niebezpieczeństw wiążących się m.in. z brakiem świadomości społeczności (Olalere 2019), rozwojem technologicznym i wirtualnymi sposobami prezentacji (Gonçalves, Dorsch, Figueiredo 2022), globalizacją lub niewłaściwym zarządzaniem (Kazimierczak 2010) oraz szeroko rozumianą autentycznością (Cohen, Cohen 2012; Bortolotto 2007).

Najbardziej wszechstronne i dogłębne opracowanie przygotowała Katarzyna Smyk, zwracając uwagę na tę kwestię z różnych perspektyw (Smyk 2020: 151–167). Autorka podzieliła zagrożenia na główne kategorie: zagrożenia **społeczno-ekonomiczne**, zagrożenia wobec **treści dziedzictwa i form jego przekazu**, zagrożenia ze **strony podmiotów zewnętrznych** oraz zagrożenia **naturalne**. W ramach każdej z kategorii badaczka wyszczególnia konkretne czynniki ryzyka dla niematerialnego dziedzictwa na przykładzie obchodów Bożego Ciała w Spycimierzu. Zaznaczyć trzeba, że przy takiej próbie podziału trudno zaproponować kategorie rozłączne. Wiele z nich jest niebezpieczeństwami złożonymi i wieloaspektowymi, przez co w mniejszym lub większym stopniu wpisują się także w inne kategorie. Na rysunku 1 przedstawiono kategoryzację zagrożeń opracowanych przez K. Smyk, wzbogaconą o proponowane przez autora artykułu cztery dodatkowe czynniki.

Dodane zostały: **demografia** (śmierć depozytariuszy – istotne zwłaszcza dla tradycji niepopularnych, kulturowanych przez seniorów danej społeczności), **ewolucja stylu życia** (zmiany codziennego zachowania objawiające się sporadycznym



**Rys. 1.** Rodzaje zagrożeń dla niematerialnego dziedzictwa. Źródło: opracowanie autora na podstawie Smyk (2020), uzupełnione przez autora – pola ciemnoszare.

kultywowaniem pewnych tradycji, np. tylko podczas ważnych wydarzeń, co przekłada się na odzwyczajenie), **rozwój technologii** (zmieniający lub wypierający „tradycyjny” sposób kultywowania tradycji) oraz **zmiany w prawodawstwie** (ograniczające kultywowanie niematerialnego dziedzictwa – np. zakaz polowań osób poniżej 18 roku życia, utrudniający przekaz tradycji sokolnictwa z pokolenia na pokolenie). Należy jednak nadmienić, że wraz ze zmieniającymi się normami i ewolucją wartości etycznych zmiany oraz ograniczenia w kultywowaniu tradycji bywają powszechnie akceptowane (np. odejście od „palenia Judasza” czy krytyka polowań z nieletnimi).

Wzrost zainteresowania organizacji krajowych i międzynarodowych tematem dziedzictwa niematerialnego widać np. w liczbie publikacji naukowych dotyczących turystyki niematerialnego dziedzictwa, która wzrosła z 2 w 2000 r. do aż 418 w roku 2021 (Qiu, Zuo, Zhang 2022), czy w liczbie wpisów na powołanych listach tradycji służących ich skatalogowaniu i późniejszej ochronie. Lista niematerialnego dziedzictwa UNESCO, istniejąca od 2008 r., liczy obecnie 730 wpisów (UNESCO 2023). Co roku dopisywanych jest do niej średnio od 40 do 50 tradycji z całego świata. Jej odpowiednik na szczeblu krajowym stanowi w przypadku Polski katalog prowadzony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego istnieje od 2014 r. i liczy 85 wpisów. Tylko w 2023 r. wpisano na nią aż 20 tradycji (NID 2023).

Tematem rozważań w artykule uczyniono charakter oddziaływania turystyki na niematerialne dziedzictwo. Ruch turystyczny wokół tradycji bywa postrzegany jako źródło zagrożeń dla niej (np. przez ekspertów Narodowego Instytutu Dziedzictwa na liście *Zagrożeń dla niematerialnego...*). Warto jednak spojrzeć na sprawę szerzej i dostrzec, że turystyka może również pozytywnie wpływać np. na ochronę tradycji, jej upowszechnianie czy wsparcie osób je kultywujących. Istnieją studia przypadków wskazujące pozytywny wpływ turystyki na wsparcie dziedzictwa niematerialnego (np. Machowska 2016; Mikos v. Rohrscheidt 2020a, 2020b).

Bardzo interesującym i wartościowym głosem ekspertów na temat wpływu turystyki na dziedzictwo niematerialne była dyskusja w ramach Gnieźnieńskiego Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej (zob. Herkt, Kępski 2022). Dychotomiczną naturę wpływu turystyki na opisane dotychczas zagrożenia dla niematerialnego dziedzictwa przedstawiono na rysunku 2.

Uwypuklić należy, że forma oddziaływania turystyki na tradycję jest kwestią indywidualną dla każdego przypadku i zależy np. od natężenia ruchu turystycznego. Przyjęto się przekonanie, że negatywne aspekty występują przy masowej turystyce, która



**Rys. 2.** Oddziaływanie turystyki na zagrożenia niematerialnego dziedzictwa.  
Źródło: opracowanie autora.

ze względu na swój ekspansywny charakter zaczyna zagrażać miejscu recepcji i wpływać na życie mieszkańców. Pewnym rozwiązaniem może być tzw. turystyka zrównoważona. Jej idea opiera się na dążeniu do rozwoju regionu i promowaniu lokalnych wytworów kultury przy jednoczesnym poszanowaniu zasobów przyrody i społeczno-kulturowego autentyzmu społeczności (Szybka 2019). Stosowanie zasad turystyki zrównoważonej w praktyce powinno niwelować negatywne skutki turystyki, jednocześnie uwypuklając jej pozytywny wpływ. Turystyka zrównoważona może wręcz stać się szansą dla ochrony niematerialnego dziedzictwa i wsparciem dla jego kultywatorów.

### **Turystyka zrównoważona – remedium na złą stronę turystyki?**

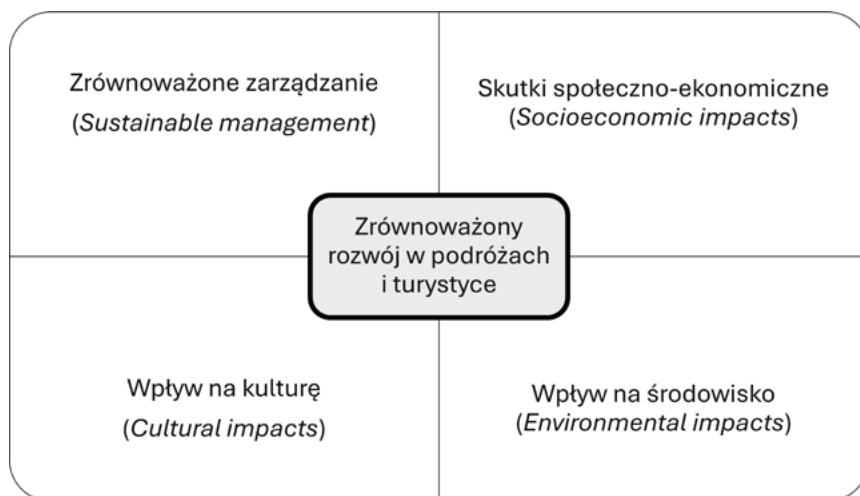
Turystyka zrównoważona to próba przełożenia zasad wpisujących się w nurt zrównoważonego rozwoju na grunt zjawisk związanych z turystyką, głównie na płaszczyźnie zarządzania, planowania i organizowania. Mimo mylącego, aktualnego dyskursu w mass mediach nie jest to temat nowy, co znajduje odzwierciedlenie w dość szerokiej literaturze (Streimikiene i in. 2021). Pierwsze przesłanki rodzącej się koncepcji można odnaleźć w 1967 r. w raporcie sekretarza generalnego ONZ *Człowiek i jego środowisko*, a następnie w raportach Klubu Rzymskiego (1972) czy konferencji ONZ w Sztokholmie, tzw. I szczytu dla Ziemi, na którym po raz pierwszy użyto zwrotu *sustainable development* – czyli „rozwój zrównoważony” (Butowski 2013). W latach 90. zaczęły „kiełkować” analogiczne koncepcje, np. pojęcie turystyki alternatywnej, mającej stanowić opcję dla masowej – która w rozumieniu badaczy była tą „złą” turystyką (Lanfant, Graburn 1992; Clarke 1997). Z czasem koncepcje ulegały rozwojowi i rozbudowie o kolejne wymiary (o czym szerzej w dalszej części wywodu). Turystyka „alternatywna”, „małej skali” lub „ekoturystyka” w swoich założeniach zakładały turystykę różniącą się od masowej na wielu poziomach. Przede wszystkim miała być ona nastawiona na lokalność, jakość (zamiast ilość), autentyczność, współpracę między mieszkańcami i turystami (swoistą symbiozę zamiast podmiotowości i kultury usług). W tym miejscu należy jednak dodać, że według najnowszych ustaleń założenia turystyki zrównoważonej docelowo pożądane są w każdym rodzaju turystyki – także tej postrzeganej (np. ze względu na skalę) jako masowa (Królikowska-Tomczak, Machnik 2019; Butowski 2013).

Istotę turystyki zrównoważonej trafnie interpretuje Grzegorz Gołębowski, definiując ją krótko jako „dążenie do osiągnięcia stanu równowagi między potrzebami turystów, środowiska oraz społeczności lokalnych” (Gołębowski 2009: 361–364). Jak z kolei podaje Anna Pawlikowska-Piechotka termin „turystyka zrównoważona” nie ma jednej, powszechnie akceptowanej definicji. Najczęściej jest ona rozumiana jako:

(...) respektowanie wartości kulturowych, społecznych i przyrodniczych obszaru, w którym turyści przebywają, respektowanie i ochrona zasobów naturalnych i kulturowych,

szacunek dla tożsamości, tradycji i stylu życia społeczności lokalnych przy jednoczesnym wykorzystywaniu (przede wszystkim przez społeczność lokalną, w mniejszym stopniu przez inwestorów zewnętrznych) ekonomicznej szansy, jaką niesie turystyka dla rozwoju gospodarczego regionu (Pawlikowska-Piechotka 2009: 203).

Koncepcja i ideały przedstawione na konferencji ONZ z 1992 r. (na której państwa przyjęły deklarację dotyczącą zrównoważonego rozwoju) zaczęły przenikać do różnych instytucji rządowych oraz międzynarodowych, znajdując odzwierciedlenie w wydawanych i przyjmowanych dokumentach (Kowalczyk 2010: 23–24; Niezgodna 2006: 17–18). Wśród wielu licznych publikacji tego typu wymienić należy m.in. przyjętą w 1995 r. Kartę Turystyki Zrównoważonej (*Charter for Sustainable Tourism*), której sygnatariusze uznają, że rozwój pod wpływem turystyki musi uwzględniać **długookresowe potrzeby środowiska przyrodniczego**, wpływać **korzystnie na daną gospodarkę** oraz być **akceptowany pod względem etycznym i kulturowym przez lokalne społeczności** (Butowski 2013). Wymienione w Karcie filary zrównoważenia, które można uprościć do podejścia do przyrody, gospodarki i potrzeb społeczności, rozwijane i powtarzane były w kolejnych dokumentach, takich jak *Definicje pojęciowe zrównoważonego rozwoju turystyki* (UNWTO 2004) i finalnie *Kryteria Turystyki Zrównoważonej* (World Conservation Congress, Barcelona 2008). Warto dodać, że w pierwszym z tych dokumentów położono nacisk na równość kwestii związanych z kulturą i społeczeństwem w stosunku do najbardziej medialnych i dyskutowanych kwestii gospodarczych oraz ochrony przyrody. W drugim dokumencie (*Kryteria Turystyki Zrównoważonej*) dodano zaś czwarty filar koncepcji zrównoważonego rozwoju – **zrównoważone zarządzanie** (rys. 3).



**Rys. 3.** Cztery podstawowe filary zrównoważonego rozwoju w turystyce wg kryteriów GSTC. Źródło: opracowanie autora.

Wymienione cztery filary turystyki zrównoważonej stanowią praktycznie fundament wszystkich dokumentów rządowych, wskazówek organizacji międzynarodowych oraz wpisują się w pole badawcze. W związku z tym, również w tym artykule, zjawiska dotyczące niematerialnego dziedzictwa zostały omówione przez ich pryzmat. Warto zatem przybliżyć i rozwinąć enigmatyczne i ogólnie nazwane zalecenia.

**Skutki społeczno-ekonomiczne** rozumiane są jako działania podjęte dla sprawliwej dystrybucji środków. W ogólnych założeniach nikt nie powinien być przez zrównoważoną turystykę wykorzystywany i stratny. W filarze tym kładzie się nacisk na wyrównanie wszelkich niesprawiedliwości i partnerski charakter relacji między turystami a mieszkańcami.

**Wpływ na środowisko** dotyczy wszelkich działań podjętych po to, aby turystyka jak najmniej oddziaływała na środowisko naturalne. Wpisują się w nie wszystkie sposoby ochrony środowiska naturalnego i jego zasobów. Stosowanie ekologicznych i przyszłościowych rozwiązań (np. dotyczących odpadów, ścieków, ogrzewania), dbałość o dobrostan zwierząt, zachowanie zróżnicowania roślin. W tym filarze uwzględnione są także kwestie estetyczne dotyczące krajobrazu – ład przestrzenny, stosowanie architektury i infrastruktury turystycznej stonowanej i dopasowanej do otoczenia, najlepiej z lokalnych i naturalnych materiałów.

**Wpływ na kulturę** oznacza zadbanie o poszanowanie lokalnej kultury, wierzeń i zwyczajów. Zrównoważona turystyka w ramach tego filaru powinna nie tylko „nie szkodzić” i „nie niszczyć”, ale także wpływać pozytywnie na obszar recepcji. Za taki wpływ można uznać wzrost świadomości mieszkańców dóbr, jakie posiadają, i budowania poczucia wartości i dumy z odrębności kulturowej, a także motywację do kultywowania i pielęgnowania własnych tradycji. Kultura powinna odgrywać ważną rolę, np. w promocji obszaru i budowaniu na jej podstawie oferty turystycznej. Należy wystrzegać się wszelkich prób oceniania i wartościowania jej dorobku oraz sztucznego przekształcania jej do innych celów.

**Zrównoważone zarządzanie** – w dokumentach Komisji Europejskiej znaleźć można wskazówki dotyczące zarządzania mówiące, że powinno być ono oparte na przejrzystości, uczestnictwie wszystkich podmiotów oraz korzystać z interdyscyplinarnego podejścia. W ujęciu związanym z turystyką oznacza to planowanie działań ze strony urzędników na bazie kompromisów wypracowanych pomiędzy interesem mieszkańców, przedsiębiorców, turystów, przyrodników, społeczników i przedstawicieli środowiska naukowego.

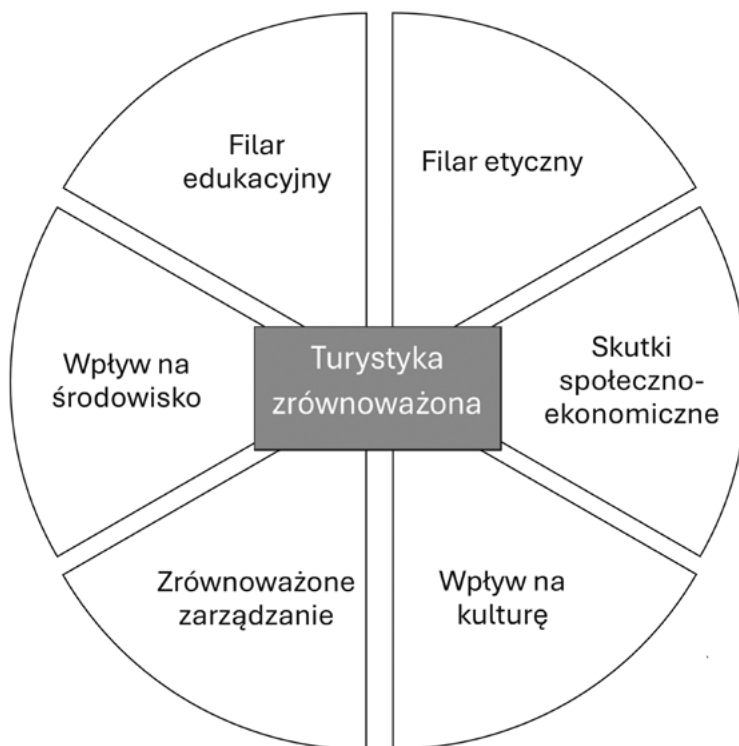
Koncepcja szeroko rozumianej turystyki zrównoważonej bywa krytykowana za swoją utopijną naturę (Mika 2015). Zwraca się uwagę na dychotomię podejść do zrównoważenia – albo od strony przyrodniczo-humanistycznej (i chęci zachowania środowiska i społeczności w jak najmniej zmienionym stanie), albo od strony ekonomicznej (zachowania ciągłości rozwoju podmiotów branży turystycznej, zwiększania ruchu turystycznego itd.), które wzajemnie się wykluczają (Borys 2011; Poskrobko 2011;

Rogall 2010). Zrównoważenie jest bardzo trudne (lub niemożliwe) do zmierzenia i kwantyfikowania. Społeczna akceptacja ogólnie określonych zasad rozwoju w duchu zrównoważenia, a także (w ostatnich latach) troski o środowisko rośnie, jednak, jak pokazują badania, w praktyce pojawia się niechęć do podróżowania z ograniczeniami (Weaver 2009). Regulacjom sprzeciwiają się także podmioty branży turystycznej (Bramwell, Lane 2013; Buckley 2012; UNEP 2011) lub stosują działania pozorowane w celu poprawienia swojego wizerunku (Filimonau i in. 2011; Gössling 2009).

Mirostław Mika proponuje nowe podejście do zrównoważenia w turystyce, opierające się na odrzuceniu idealistycznej koncepcji holistycznej (zakładającej pogodzenie absolutnie wszystkich wymiarów zjawiska turystyki) na rzecz ewolucyjnego procesu pozytywnych zmian, wynikających z racjonalnych przesłanek, a nie z ideologii niemożliwej do implementacji w praktyce (Mika 2015).

W świetle krytyki idealistycznych koncepcji turystyki zrównoważonej zaczęto postulować branie pod uwagę dwóch dodatkowych filarów: **etycznego** oraz **edukacji**.

W **filarze etycznym** zwraca się uwagę na egzystencjalne aspekty zrównoważenia. Badacze (m.in. Kazimierczak 2010) słusznie zwracają uwagę, że podawana



**Rys. 4.** Idea turystyki zrównoważonej opartej na sześciu składowych filarach.  
Źródło: opracowanie autora.



w definicjach wartość „jakości życia” nie musi przejawiać się tylko w wymiarze ekonomicznym i materialnym. Jakość życia osób związanych z turystyką zrównoważoną (turystów, mieszkańców, podmiotów publicznych i prywatnych) powinna przejawiać się w wymiarze moralnym, etycznym i dążyć do rozwoju także na tych polach. Wymaga to jednak długiej drogi do zreformowania świadomości w wymiarze wartości, wzorów myślenia, a nawet stylu życia ludzi, co powoli następuje.

Za **filarem edukacyjnym** należy uznać wszelkie działania służące rozpropagowaniu idei zrównoważonego rozwoju w turystyce. Przejawiać się on może większą integracją ruchu turystycznego z lokalną społecznością i życiem społeczno-gospodarczym obszarów recepcyjnych (Gołębowski 2009). Bardzo ważną jest popularyzacja form turystyki związanych ze środowiskiem przyrodniczym, społecznym i gospodarczym wraz ze wskazaniem możliwych konsekwencji zarówno pozytywnych, jak i negatywnych wyborów. Nie jest możliwe stosowanie zasad zrównoważonego rozwoju bez zmiany świadomości społeczeństwa.

Po połączeniu czterech podstawowych filarów turystyki zrównoważonej pojawiających się w literaturze i dokumentach (skutków społeczno-ekonomicznych, wpływu na środowisko, wpływu na kulturę oraz zrównoważonego zarządzania) oraz nowo postulowanych (filarów edukacyjnego i etycznego) otrzymamy najbardziej wyczerpujący schemat, czym powinna się charakteryzować turystyka zrównoważona (rys. 4).

### **Turystyka zrównoważona związana z polskimi tradycjami niematerialnymi – dobre przykłady**

Do zaprezentowania dobrych praktyk stosowanych w turystyce związanej z dziedzictwem niematerialnym wybrano polskie tradycje wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO (tab. 1).

<b>Nazwa tradycji</b>	<b>Rok wpisu na listę</b>	<b>Typ wpisu</b>
Szopkarstwo krakowskie	2018	narodowy
Kultura bartnicza	2020	międzynarodowy
Sokolnictwo	2021	międzynarodowy
Kwietne dywany na Boże Ciało	2021	narodowy
Flisactwo	2022	międzynarodowy
Taniec narodowy Polonez	2023	narodowy

**Tab. 1.** Polskie tradycje niematerialne wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO. Źródło: opracowanie autora na podstawie UNESCO 2023.

Autor przeprowadził badania z przedstawicielami każdej z tradycji wymienionych w tabeli 1. Pierwszy etap badań obejmował wywiad telefoniczny<sup>1</sup> dotyczący wyjaśnienia celów badania, doprecyzowania rozumienia terminu „turystyka zrównoważona” oraz poznania dobrych praktyk stosowanych w turystyce związanej z daną tradycją. Na drugim etapie każdy z rozmówców otrzymywał mailowo arkusz badawczy z pytaniami szczegółowymi, który mógł wypełnić wraz z podaniem konkretnych działań oraz wymienieniem wydarzeń, podczas których odwiedzający mają kontakt z daną tradycją (na podstawie tych wypowiedzi opracowano rys. 5). W niektórych przypadkach miał miejsce także etap trzeci – ponownie w postaci wywiadu telefonicznego mającego na celu doprecyzowanie lub uszczegółowienie zagadnień z wypełnianego formularza.

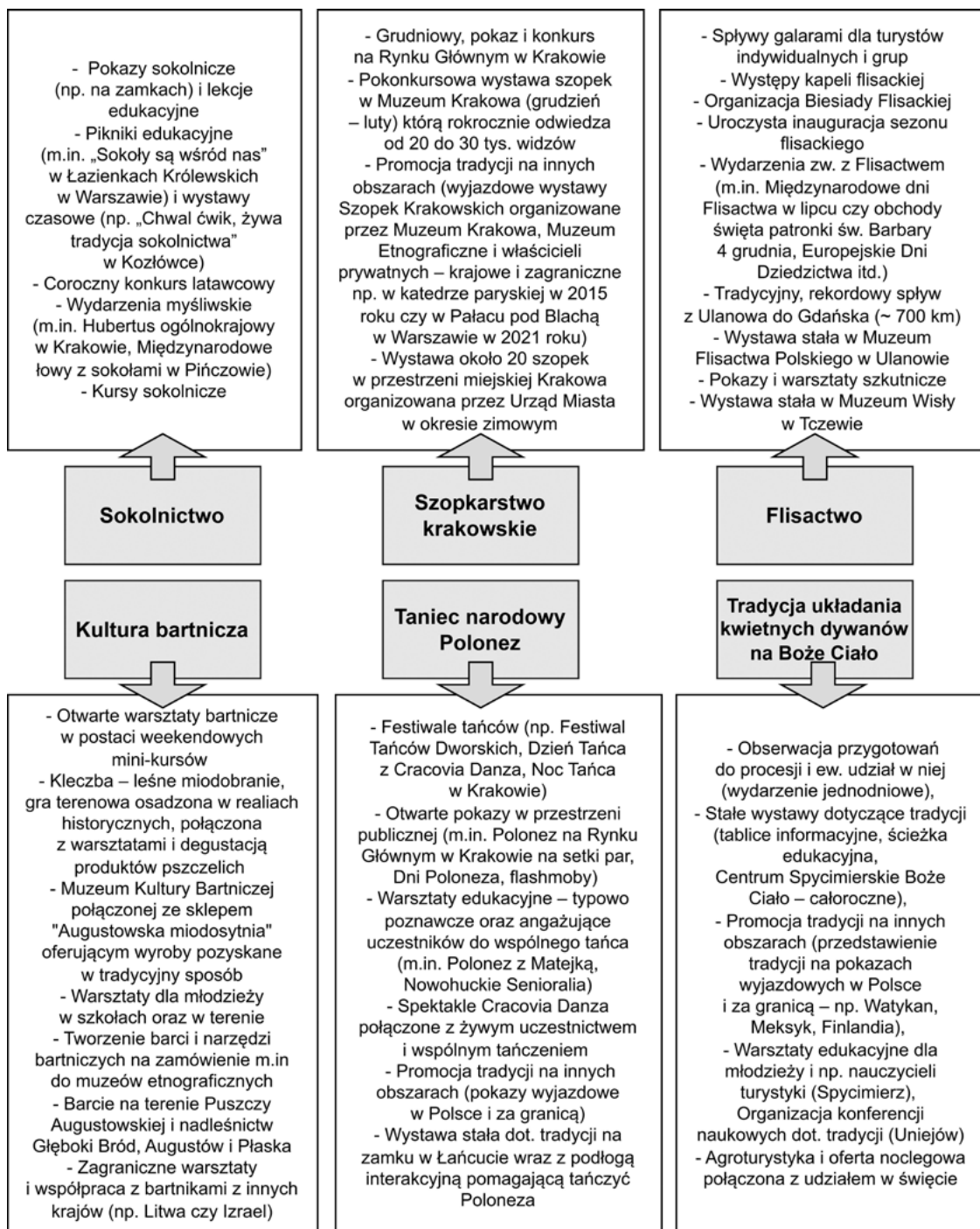
Podstawowym pytaniem badawczym było określenie formy turystyki związanej z wybranymi tradycjami niematerialnymi (rys. 5). Jedynie w przypadku tradycji układania kwietnych dywanów w Spycimierzu (woj. łódzkie) oraz Kluczu, Olszowej, Zimnej Wódce i Zalesiu Śląskim (woj. opolskie) ruch turystyczny jest łatwy do obserwacji i badania, gdyż występuje jednego dnia (tradycja dotyczy tylko Bożego Ciała) oraz jest konkretnie przypisany geograficznie do tych wsi (Makowska-Iskierka, Szafrąńska, Włodarczyk 2020).

W przypadku innych polskich tradycji niematerialnych wpisanych na listę UNESCO mamy do czynienia z różnym zakresem czasowym kultywowania tradycji (np. całorocznym) i trudnym do określenia obszarem (np. cały kraj lub nawet obszary transgraniczne). Na podstawie wywiadów z depozytariuszami przygotowano wykaz wydarzeń, w których występuje kontakt turystów i innych osób zainteresowanych (odbiorcami może być szeroka grupa – mieszkańcy, odwiedzający jednodniowi, rodziny itd.) z tradycją niematerialną (rys. 5).

Na potrzeby artykułu autor stosuje termin turystyka i turyści w rozumieniu *sensu largo*. Za turystykę związaną z dziedzictwem niematerialnym uznano także działania, w których ramach mowa nie tylko o turystach (podróżujących i opuszczających stałe miejsce zamieszkania przynajmniej na jedną noc), ale i o odwiedzających jednodniowych. W przypadku tradycji niematerialnych, ze względu na ich ograniczone czasowo trwanie (wybrane dni lub nawet jeden dzień w roku) oraz wyróżniający się, niecodzienny i atrakcyjny sposób kultywowania, w opinii autora uprawnione jest poszerzenie pojmowania turystyki o wszelkie zachowania ludzi motywowane chęcią eksploracji ich walorów kulturowych. Przy takim podejściu „turystą” może stać się również mieszkaniec we własnym mieście, zgodnie ze słowami Mikołaja Madurowicza „w momencie gdy zakosztuje dystansu poznawczego” (Madurowicz 2008: 80), o co nietrudno w przypadku obcowania z unikatowym dziedzictwem niematerialnym.

Koncepcja „turystyki we własnym mieście” jest słuszna m.in. z powodu rozmia-

1 W przypadku tradycji kwietnych dywanów wywiady przeprowadzono w Uniejowie i Spycimierzu.



Rys. 5. Turystyka wokół niematerialnych tradycji – wykaz wydarzeń i miejsc.  
 Źródło: opracowanie autora na podstawie wywiadów z depozytariuszami.

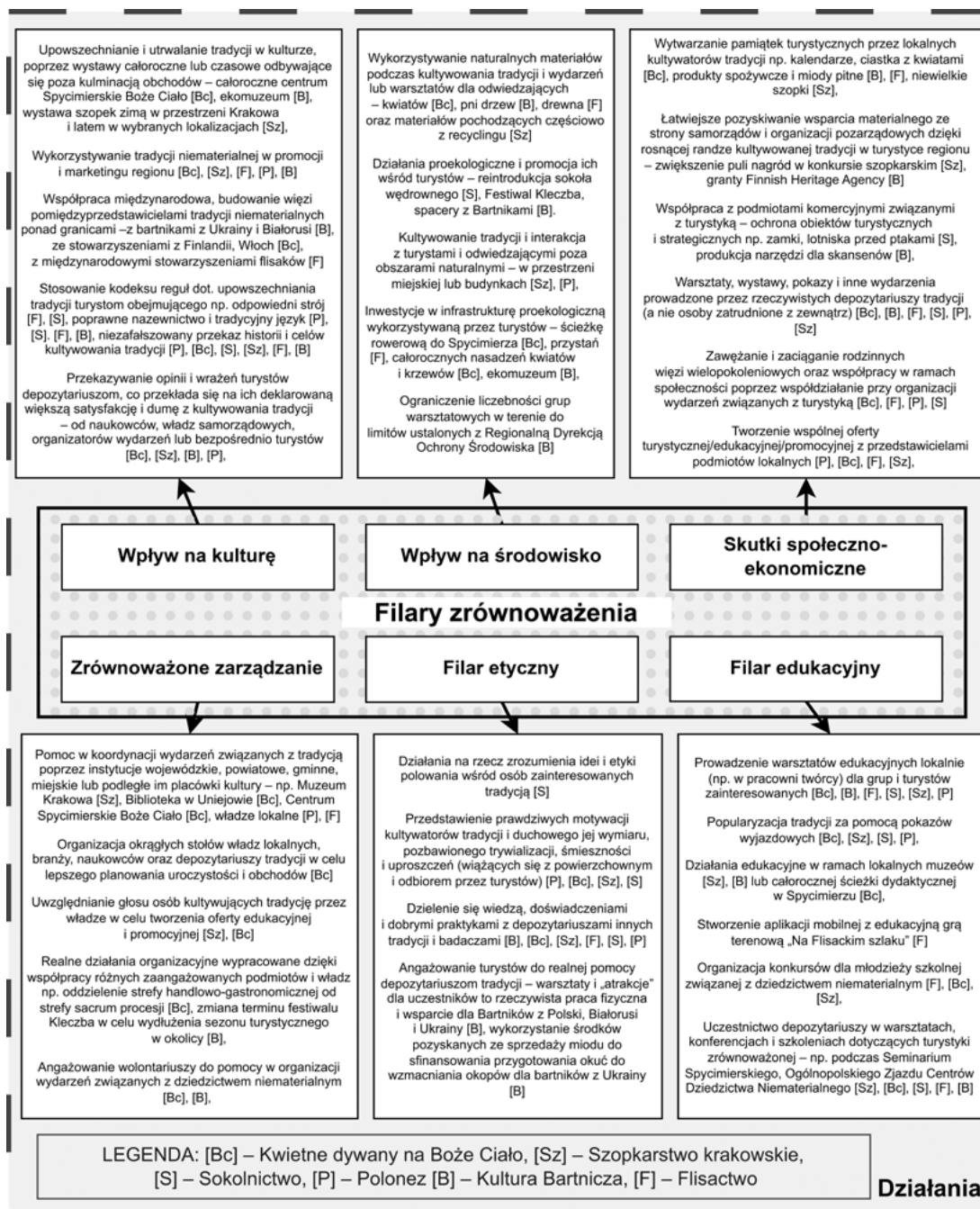
nierzadko możliwości poznawcze mieszkańców (Padula 2014). Koncepcja ta zyskała dużą popularność, zwłaszcza podczas pandemii COVID-19 i ograniczeniach w przemieszczaniu się (Zawisło 2022). Formą turystyki, jeszcze bardziej odbiegającą od jej standardowej definicji, może być wirtualne „zwiedzanie” i poznawanie tradycji bez aspektu fizycznego przemieszczania się. Taki fenomen, w opinii Kamili Baranieckiej-Olszewskiej, choć niedający pełni doznań jak rzeczywista turystyka, stanowi formę bardziej inkluzyjną i umożliwiającą poznanie tradycji przez szersze grono odbiorców (Herkt, Kępski 2022: 301–302).

Reasumując: na potrzeby niniejszego artykułu za turystykę związaną z dziedzictwem niematerialnym polskich tradycji uznano eksploatację ich walorów kulturowych zarówno przez turystów (w ścisłym znaczeniu tego słowa), jak i odwiedzających jednodniowych, mieszkańców i inne osoby, motywowaną różnymi celami (głównie poznawczymi, edukacyjnymi lub rozrywkowymi).

Podobnie jak w przypadku uczestników wydarzeń związanych z obchodzeniem tradycji niematerialnych wyjaśnienia wymaga wyszczególnienie na rysunku 5 kwestii lokalizacyjnych. Wychodząc z założenia, że dziedzictwo niematerialne to ciągły proces należący do współczesności, występuje ono tam, gdzie są kultywujący tradycję ludzie (Smith 2016; Dziadowiec-Greganić 2020). W związku z tym nie powinno się przypisywać go ściśle do jednego miejsca. Spośród wymienionych form kontaktu z tradycją wyszczególnić można te odbywające się w bezpośrednim miejscu zamieszkania depozytariuszy (zarówno czasowe – jak kultywowanie tradycji *sensu stricto*, oraz stałe – jak np. wystawy w lokalnych muzeach) oraz poza nim (wszelka działalność promocyjna i edukacyjna obejmująca m.in. wyjazdy, pokazy, warsztaty). Wyjazdowa aktywność mająca na celu popularyzację tradycji również powinna być odbierana jako zachowanie okołoturystyczne, mimo pozornie odwrotnej specyfiki (kultywatorzy odwiedzają zainteresowanych odbiorców) – właśnie ze względu na kryterium poznawcze będące celem spotkania obu grup.

Omawiane tradycje różnią się popularnością. Na podstawie przeprowadzonych rozmów z depozytariuszami, oszacowano, że w większości przypadków, ruch turystyczny związany z tradycjami niematerialnymi jest znikomy i stanowi ciągle aktywność dodatkową, „przy okazji” pobytu w danej okolicy. Jedyną z omawianych tradycji, która boryka się z ogromnym (i zagrażającym jej) ruchem turystycznym, jest tradycja kwietnych dywanów układanych na procesję Bożego Ciała. Tego dnia do wsi, w których się ją kultywuje, przybywają tysiące turystów (Makowska-Iskierka, Szafrąńska, Włodarczyk 2020).

Przeprowadzone badania wykazały, że depozytariusze tradycji i osoby odpowiedzialne za organizację turystyki w miejscach jej kultywowania stosują wiele zasad wpisujących się w idee turystyki zrównoważonej. Zgodnie z przyjętymi w artykule definicjami i podziałem potencjalnych działań według podstawowych filarów turystyki zrównoważonej, dobre praktyki w zakresie turystyki wokół polskich tradycji dziedzictwa niematerialnego wpisanych na listę UNESCO uporządkowano, stosując



**Działania**

**Rys. 6.** Zrównoważone działania powiązane z turystyką w przypadku polskich tradycji niematerialnych wpisanych na listę UNESCO. Źródło: opracowanie własne na podstawie badań i wywiadów z depozytariuszami.

wskazane kryteria. Ze względu na dość szerokie omówienie zasad turystyki zrównoważonej w poprzedniej części artykułu na rysunku 6 wymieniono konkretne przykłady wpisujące się w dany zakres koncepcyjny tej idei.

Na temat wzajemnych relacji pomiędzy turystyką a dziedzictwem niematerialnym znaleźć można szczegółowe opracowania określające jej pozytywny i negatywny wymiar (np. Mikos v. Rohrscheidt 2020a, 2020b). Autor dwoistą naturę tego powiązania przedstawił w początkowej części artykułu (na rys. 2). Czym w takim razie będzie różnić się podejście zrównoważone od turystyki w rozumieniu potocznym? Istotą turystyki zrównoważonej jest jej organizacja na bazie omówionych filarów zrównoważenia (rys. 4 i rys. 6) co powinno powodować dwa rezultaty:

1. wzmocnienie pozytywnych elementów oddziaływania na dziedzictwo,
2. osłabienie lub zniwelowanie negatywnych aspektów oddziaływania turystyki na eksploatację dziedzictwa.

Turystyka zrównoważona to „turystyka ulepszona” – przemyślana, sprawiedliwa, wspierająca i nieszkodząca. Owe wzmocnienie pozytywnych elementów i osłabienie negatywnych skutków, są w pewnym zakresie widoczne już obecnie w przypadku turystyki wokół omawianych tradycji niematerialnych (rys. 6). Należy dodać, że pewne działania wpisują się w więcej niż jeden filar zrównoważenia – jednak dla porządku zostały one zakwalifikowane do jednego, wybranego przez autora niniejszego artykułu filaru (kluczowego dla danej praktyki).

Zagrożenia **społeczno-ekonomiczne** niwelowane są m.in. przez udział depozytariuszy w czerpaniu korzyści – zarówno tych materialnych, jak i wizerunkowych i psychicznych (poczucie wartości kultywowania tradycji). Przekładać się to powinno na poprawienie sytuacji ekonomicznej, ograniczenie migracji czy złagodzenie skutków demograficznych (następcy chętniej angażują się w kultywowanie tradycji). Świadoma turystyka zrównoważona, doceniająca unikatowość, poszukująca autentyczności i respektująca istotę tradycji, jest bodźcem wspierającym przeciwstawienie się procesom globalizacji, urbanizacji i industrializacji oraz ewolucji stylu życia.

W zakresie zagrożeń **dla treści dziedzictwa i formy przekazu** zrozumienie i stosowanie zasad turystyki zrównoważonej chroni tradycję przed *overtourismem* (ograniczenie grup odwiedzających, organizacja przebiegu wydarzeń), zmianą treści i funkcji dziedzictwa (wszystkie działania w filarze edukacyjnym i etycznym oraz uwypuklenie głosu depozytariuszy w ramach filaru zarządzania). Ruch turystyczny i postawa turystów zrównoważonych wspierają też poczucie świadomości we wspólnocie, nakierowując na zrozumienie konieczności ochrony dziedzictwa i potrzebę jedności w społeczności (przykłady z rys. 6 działań w ramach stowarzyszeń i współpracy między różnymi depozytariuszami). Autentyczność wrażeń turystów doświadczanych podczas obcowania z niematerialnym dziedzictwem jest elementem niwelującym zagrożenie płynące z nadmiernego rozwoju technologii. Wspomniane w poprzednim akapicie korzyści mogą zachęcać do przekazu międzypokoleniowego.



Zwrócenie się w kierunku zrównoważenia może stanowić szansę na usunięcie zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego **ze strony podmiotów zewnętrznych**. Na rysunku 6 uwzględniono, w jaki sposób depozytariusze mogą być zaangażowani w podejmowanie decyzji organizacyjnych. Wzrastające zaangażowanie osób faktycznie zaangażowanych w tradycję w działalności organizacyjnej, promocyjnej i edukacyjnej jest gwarantem zniwelowania negatywnego wpływu ekspertów i animatorów zewnętrznych, nie w pełni rozumiejących wszystkie aspekty tradycji. Podejmowana przez kultywatorów tradycji działalność edukacyjna z czasem może przyczynić się do korzystnego z punktu widzenia tradycji zmian w prawodawstwie (np. w sokolnictwie). Zrównoważenie nie istnieje bez wiedzy i międzydyscyplinarnych badań. Dobrze zatem, że w niektórych przypadkach są one traktowane poważnie (np. gmina Uniejów, stająca się węzłem współpracy i badań pomiędzy tradycjami niematerialnymi).

W ramach zagrożeń **czynnikami naturalnymi** stosowanie zasad turystyki zrównoważonej wydaje się najbardziej bezdyskusyjne. Troska o środowisko naturalne przy organizacji wydarzeń i produktów turystycznych jest najlepszym sposobem na zapobieżenie degradacji środowiska. Zrównoważenie (np. w zakresie rozproszenia podmiotów usług turystycznych oraz dywersyfikacji źródeł utrzymania) powinno niwelować wpływ zjawisk globalnych, jak np. pandemii (znacznie bardziej uderzającą w turystykę masową).

## Podsumowanie

Osoby kultywujące niematerialne dziedzictwo mierzą się z wieloma wyzwaniami. Rosnące zainteresowanie turystów dziedzictwem niematerialnym niesie szanse na jego popularyzację, ochronę i konserwację, jednocześnie może osiągnąć poziom powodujący efekt zupełnie odwrotny – zagrażający tradycjom. Pewnym panaceum na tę dymorficzną postać turystyki może być jej oparcie na zasadach zrównoważonego rozwoju – przybierające formę turystyki zrównoważonej. Stosowanie w praktyce jej założeń powinno wzmocnić pozytywny wymiar relacji łączących turystykę i niematerialne dziedzictwo, zarazem osłabiając negatywne jej formy.

Turystyka zrównoważona składa się z 6 filarów, w których ramach celem jest zadbanie o „nieszkodzenie” otoczeniu i ludziom. W przypadku polskich tradycji niematerialnych wpisanych na listę UNESCO już dziś zauważalne jest stosowanie pewnych rozwiązań turystyki zrównoważonej. Mimo że ta związana z dziedzictwem niematerialnym nie urosła jeszcze do poziomu zagrażającemu tradycji (z wyjątkiem tradycji kwietnych dywanów), wskazane jest, aby depozytariusze, władze i odpowiedzialne podmioty turystyczne w większym stopniu zwróciły się w kierunku wprowadzania idei turystyki zrównoważonej. Kompetentne planowanie strategiczne w tym zakresie jest niezbędne dla zachowania dziedzictwa niematerialnego w integralnej i oryginalnej

postaci. Powinno ono opierać się na współpracy i równorzędnej partycypacji wszystkich zaangażowanych podmiotów w oparciu o stały monitoring zjawisk turystycznych związanych z tradycją.

### Podziękowania

Autor dziękuje za pomoc i wsparcie merytoryczne wszystkim przedstawicielom tradycji niematerialnych, którzy zgodzili się udzielić informacji i odpowiedzi na potrzeby niniejszego artykułu:

Romanie Agnel z baletu Cracovia Danza (Polonez); Markowi Markowskiemu (szopkarstwo krakowskie); Piotrowi Piłasiwiczowi (kultura bartnicza); Jarosławowi Przydaczowi (sokolnictwo); Kamilowi Chmielowskiemu (flisactwo) oraz Stowarzyszeniu „Spycimierskie Boże Ciało”.

### Bibliografia

- Blamey, R.K. (2001). *Principles of ecotourism*. CABI Books. CABI. DOI: <https://doi.org/10.1079/9780851993683.0005>.
- Bortolotto, C. (2007). From objects to processes: UNESCO's 'intangible cultural heritage'. *Journal of Museum Ethnography*, 19, 21–33.
- Borys, T. (2011). Interdyscyplinarność ekonomii zrównoważonego rozwoju. W: B. Poskrobko (red.), *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju* (s. 134–151), Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.
- Bramwell, B., Lane, B. (2013). Getting from here to there. Systems change, behavioural change and sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 1–4.
- Buckley, R. (2012). Sustainable tourism. Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546.
- Butowski, L. (2013). Długookresowy model turystyki zrównoważonej. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, 32, 5–28.
- Clarke, J. (1997). A Framework of Approaches to Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(3), 224–233. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669589708667287>.
- Cohen, E., Cohen, S.A. (2012). Authentication: Hot and cool. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1295–1314.
- Dziadowiec-Greganić, J. (2020). Badanie dziedzictwa niematerialnego w działaniu. Perspektywa krytyczna, partycypacyjna i mediacyjno-facilitacyjna. *Lud*, 104, 41–73. DOI: <https://doi.org/10.12775/lud104.2020.02>.
- Filimonau, V., Dickinson, J.E., Robbins, D., Reddy, M.V. (2011). A critical review of methods for tourism climate change appraisal. Life cycle assessment as a new approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(3), 301–324.
- Gołębcki, G. (2009). Jakość usług w regionie turystycznym. W: G. Gołębcki (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce* (s. 361–388). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gonçalves, A.R., Dorsch, L.L.P., Figueiredo, M. (2022). Digital Tourism: An Alternative View on Cultural Intangible Heritage and Sustainability in Tavira, Portugal. *Sustainability*, 14, 912. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14052912>.
- Gössling, S. (2009). Carbon neutral destinations. A conceptual analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(1), 17–37.



- Herkt, M., Kępski, M. (2022). Pytanie 100: Jak turystyka kulturowa wpływa na dziedzictwo niematerialne? *Turystyka Kulturowa*, 124(3), 271–338.
- Kazimierzczak, M. (2010). Jaką aksjologię zakłada idea zrównoważonego rozwoju w turystyce? W: Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. T. 6: *Turystyka zrównoważona* (s. 9–18). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Kowalczyk, A. (red.) (2010). *Turystyka zrównoważona*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Królikowska-Tomczak, A., Machnik, A. (2019). Zrównoważona turystyka miejska w kontekście turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 5, 76–98.
- Lanfant, M.F., Graburn, N. (1992). International Tourism Reconsidered: the Principles of the Alternative. W: V.L. Smith, W. Eadington (eds.), *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism* (s. 88–112). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Machowska, M. (2016). Turystyka i niematerialne dziedzictwo kulturowe: przegląd szans i zagrożeń. Na przykładzie rzemiosła i rękodziela tradycyjnego. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 55, 161–192. DOI: <https://doi.org/10.12775/LSE.2016.55.09>.
- Madurowicz, M. (2008). Kto jest turystą w przestrzeni miasta? W: A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne* (s. 59–84). Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Makowska-Iskierka, M., Szafrąńska, E., Włodarczyk, B. (2020). Przestrzenne i społeczne aspekty uroczystości Bożego Ciała w Spycimierzu w latach 2018–2019. W: K. Smyk (red.), *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* (s. 71–98). Uniejów: Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna.
- Marmysh, T. (2020). *Niematerialne dziedzictwo miasta na Białorusi: zagrożenia i problemy ochrony*, praca przygotowana pod kier. K. Smyk w Instytucie Nauk o Kulturze UMCS w ramach Programu Stypendialnego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej dla Młodych Naukowców [maszynopis]. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mika, M. (2015). Turystyka zrównoważona – pytania o naukową użyteczność koncepcji. *Turyzm/Tourism*, 25(1), 9–18. DOI: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.25.1.02>.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2020a). *Zarządzanie w turystyce kulturowej*. T. 1: *Konteksty, koncepcje, strategie*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2020b). *Zarządzanie w turystyce kulturowej*. T. 2: *Obszary, relacje, oferta*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- NID (2023). *Krajowa Lista Dziedzictwa Niematerialnego*. Pozyskano z: <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego/>.
- Niezgoda, A. (2006). *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*. Poznań: Wydawnictwo AE.
- Olalere, F.E. (2019). Intangible Cultural Heritage as Tourism Product: The Malaysia Experience. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(3), 1–10.
- Qiu, Q., Zuo, Y., Zhang, M. (2022). Intangible Cultural Heritage in Tourism: Research Review and Investigation of Future Agenda. *Land*, 11(1), 139. DOI: <https://doi.org/10.3390/land11010139>.
- Pawlikowska-Piechotka, A. (2009). *Żagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*. Gdynia: Novae Res Wydawnictwo Innowacyjne.
- Padula, J. (2014). Doświadczenie turystyczne w mieście ponowoczesnym – perspektywa turystyki miejskiej i polskiej prozy najnowszej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica*, 2, 76–88.
- Poskrobko, B. (red.) (2011). *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.

- Ratajski, S. (2015). Zagrożenia dziedzictwa niematerialnego według Konwencji UNESCO z 2003 roku. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona*. T. 2: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: zakresy – identyfikacja – zagrożenia* (s. 15–26). Lublin–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21.
- Richards, G. (2021). *Rethinking Cultural Tourism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Rogall, H. (2010). *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Smith, L. (2016). „Zwierciadło dziedzictwa”: narcystyczna iluzja czy zwielokrotnione odbicie. *Rocznik Antropologii Historii*, 6(9), 25–44.
- Smyk, K. (2020). Zagrożenia wobec tradycji Bożego Ciała w Spycimierzu jako niematerialnego dziedzictwa kulturowego i sposoby przeciwdziałania. W: K. Smyk (red.), *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* (s. 151–171). Uniejów: Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna.
- Streimikiene, D., Svagzdienė, B., Jasinskas, E., Simanavicius, A. (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, 29, 259–271. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.2133>.
- Szybka, Z. (2019). *Czym jest turystyka zrównoważona i jakie są jej zasady?* Pozyskano z: <https://www.e-horyzont.pl/blog/turystyka-zrownowazona>.
- UNEP (2011). Tourism. Investing in the green economy. W: United Nations World Tourism Organization (UNWTO) and United Nations Environment Program (UNEP), *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* (s. 409–447). Geneva.
- UNESCO (2023). *Lists of Intangible Cultural Heritage*. Pozyskano z: <https://ich.unesco.org/en/lists>.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349–370.
- Weaver, D.B. (2009). Reflections on sustainable tourism and paradigm change. W: S. Gössling, C.M. Hall, D.B. Weaver (eds.), *Sustainable tourism futures perspectives on systems, restructuring and innovations* (pp. 33–40). Londyn–Nowy Jork: Routledge.
- Włodarczyk, B. (2022). *Turystyka zrównoważona – rzeczywistość czy utopia?* Prezentacja multimedialna z konferencji VI Seminarium Spycimierskie. Uniejów.
- Zawisto, M. (2022). Turyści we własnym mieście: flânerie czasów pandemii COVID-19 (na przykładzie Krakowa). *Turystyka Kulturowa*, 125, 7–28.
- Zhou, Q.B., Zhang, J., Zhang, H., Ma, J. (2015). A structural model of host authenticity. *Annals of Tourism Research*, 55, 28–45.

## Streszczenie

W artykule przedstawiona została koncepcja turystyki zrównoważonej jako szansy na ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Turystyka zrównoważona jest w założeniu ulepszoną formą turystyki z jednej strony pozytywnie oddziałującą na dziedzictwo niematerialne, a z drugiej ograniczającą jej negatywny wymiar, który jest zagrożeniem. Opracowanie zostało oparte na przykładach zrównoważonych praktyk związanych z turystyką, dotyczących polskich tradycji wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. To pierwsze tego typu opracowanie w literaturze, łączące podbudowę teoretyczną koncepcji zagrożeń dziedzictwa niematerialnego i turystyki zrównoważonej z inwentaryzacją stanu

faktycznego. Opracowanie jest wartościowe ze względu na źródła danych, którymi w przypadku tradycji niematerialnych byli sami jej depozytariusze, osoby czynnie je kultywujące, działające w ramach organizacji i stowarzyszeń.

**Słowa kluczowe:** turystyka zrównoważona, niematerialne dziedzictwo, UNESCO, dobre praktyki

## Summary

The article explores the concept of sustainable tourism as an opportunity to protect intangible cultural heritage. Sustainable tourism is understood as an improved form of tourism which, on the one hand, positively impacts intangible heritage, and on the other hand, decreases its negative dimension that constitutes a threat. The study was based on examples of sustainable tourism practices around Polish traditions included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. This is the first study of its kind in the literature, combining the theoretical framework of the concept of threats to intangible heritage and sustainable tourism with an evidence-based inventory of the current status. The study is valuable because of the sources of data, which, in the case of intangible traditions, were the bearers of heritage themselves, as well as people actively cultivating traditions who operate within organisations and societies.

**Keywords:** sustainable tourism, intangible heritage, UNESCO, good practices

Translated by Author